
³ *De Heraut* 5 december 1920.

⁴ G. Wisse, *Memoires. Onvergetelijke bladzijden uit mijn levensboek* (Utrecht 1953) 29, 52v, 80, 82. Op blz. 87 erkende hij dat Bouwman en Kuyper in *De Bazuin* van 19 november 1920 en *De Heraut* van 5 december 1920 waardige artikelen schreven; Joh. de Rijke, *Gerard Wisse. Een profetisch prediker* (Boskoop 1993) 82; H. van der Ham, *Professor Wisse. Aspecten van leven en werk* (Kampen 1993) 28 en in zijn inleiding op G. Wisse, *De rechte godsurucht* (Kampen 1994) 16. Een zakelijke schets over Wisse: W.M. Stougie in *BLGNP*, IV, 453-455.

⁵ M.B.T. Meinen, 'Het onderwijsbeleid in de gemeente Driebergen-Rijsenburg tijdens het Interbellum' (ongepubliceerde doctoraalscriptie, 1990) 20.

⁶ Zie J.A. van Bennekom, *Negentig jaar jong. 1887-4 november-1977. Belevissen van een negentigjarige (De gereformeerde kerk van Driebergen-Rijsenburg)* (z.p. 1977) 38-40.

betekenis van Wisse nog het meest uitdrukkelijk onder woorden: 'Hij was een van onze beste apologeten, en we zijn steeds dankbaar geweest voor de kostelijke geschriften die zijn welversneden pen ons bood (...). Hij was een onzer beste kanselredenaars.'³

Wisse zelf tekende zijn vertrek uit de Gereformeerde Kerken en overgang naar de Chr. Geref. Kerk zowel rond zijn uittreden als in zijn *Memoires* (1953) als het onafwendbare eindresultaat van een lang proces. Zijn biografen, de predikanten H. van der Ham en Joh. de Rijke, hebben dat nagesproken en proberen na te tekenen. Over de reacties wist Wisse, en ook dat namen zijn biografen zonder meer over, weinig anders te melden dan dat hij met smaad, laster en hoon was overladen.⁴ Dat was zeker niet te veel gezegd. Maar toch ook wel erg weinig. Het doel van dit artikel is het verloop van Wisses uittreden te reconstrueren en daarbij het accent te leggen op onbelichte zijden daarvan. Voor een reconstructie valt uit veel meer materiaal te putten dan Wisses biografen hebben gedaan.

Het afscheid aangekondigd

Toen Wisse uit de Gereformeerde Kerken stapte was hij voor de tweede maal predikant te Driebergen, een dorpssamenleving waarin volgens de volkstelling van 1920 bijna 84 procent van de bevolking tot een van de protestantse kerken behoorde. Ruim 20 procent behoorde tot de gereformeerde kerk.⁵ Hoewel deze gemeente ontstaan was in de dagen van de Doleantie, behoorden vele leden tot het meer bevindelijke deel van het kerkverband. De 'oude schrijvers', zoals Comrie en Smytegelt, waren er in ere. Avondmaalsmijding was onder de belijdende leden geen vreemd verschijnsel. Velen wilden de waarheid van de kansel zowel 'voorwerpel' horen als 'onderwerpel' zien toegepast op hun zielen. In de kerkenraad zaten vertegenwoordigers van de verschillende stromingen, zodat het van tijd tot tijd moeizaam samenwerken was. Het was dan ook geen sinecure om een predikant te vinden die samenbindend werkzaam kon zijn. Onder sterke aandrang van de gemeente was de kerkenraad er in 1915 toe overgegaan opnieuw een beroep uit te brengen op Wisse, die Driebergen van 1906 tot 1909 reeds had gediend. Hij bedankte, maar kreeg daar spoedig spijt van. Bij herhaling bracht een overweldigende meerderheid van de gemeente zijn stem uit op Wisse, waarop deze zich in juni 1916 opnieuw aan de gemeente verbond.⁶

Evenals voordien nam de predikant spoedig een vooraanstaande plaats in de dorpssamenleving in. Het neutrale regionale blad *Het Nieuws* deed trouw verslag van de tijddredes, bidstonden en politieke vergaderingen waarin Wisse het woord voerde. In de kerkelijke gemeente voelde hij zich door de import uit andere gemeenten